

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

КОЛОМІНСЬКІ ЧИТАННЯ

*Матеріали Другого Міжнародного наукового форуму,
присвяченого пам'яті доктора психологічних наук, професора*

Наума Львовича Коломінського

м. Київ, МАУП, 19 лютого 2008 р.

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

ББК 88.5я43
К 61

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор

Туриніна О. Л., канд. психол. наук, проф. — відповідальний редактор

Відповідальний редактор за випуск В. М. Чирков
(видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”)

Коломінські читання: Матеріали Другого Міжнар. наук. форуму,
К 61 присвяч. пам’яті д-ра психол. наук, проф. Н. Л. Коломінського, м. Київ,
МАУП, 19 лют. 2008 р. / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.), О. Л. Ту-
риніна (відп. ред.). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 504 с.: іл. —
Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-985-7

У пропонованому збірнику публікуються статті науковців, в яких досліджується широке коло проблем соціальної психології, психології управління та організаційної психології.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток психологічної науки в Україні.

ББК 88.5я43

ISBN 978-966-608-985-7

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009

© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

Калашник А. В. Проблемы изучения потребности в самопознании у студентов.....	133	Булах І. С. Особливості впровадження провідних положень особистісно орієнтованого підходу в процесі теоретичної підготовки майбутніх психологів	200
Барвінський А. О., Лядова О. М. Шкільний вчитель як творчий працівник: проблеми відбору і підготовки до майбутньої професії	140	Редзюк І. В. Соціально-психологічні умови оптимізації навчання іншомовного спілкування студентів вузів немовних спеціальностей	208
Лукашова С. В. Самоактуализация и профессиональное развитие личности во взрослом возрасте	147	Грись А. М. Діагностика соціальної ідентичності дезадаптованих підлітків	215
Голубева Г. Ф. Психологическая служба в российской и зарубежной высшей школе: проблемы и перспективы	153	Львовичкіна А. М. Принципи і методи формування професійної компетентності майбутніх психологів (на прикладі вивчення екологічної психології)	225
Розділ 2. ТЕОРЕТИКО- ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	159	Дембицька Н. М. Особливості почуття власності київських студентів	232
Покровская С. Е., Мялик Н. П. Теоретический анализ проблемы профессиональной идентичности и профессиональной ментальности будущего специалиста	160	Приходько Ю. О., Кобильнік Л. М. Психологічні особливості усвідомлення процесу самоактуалізації особистості майбутніми психологами	239
Кудикіна Н. В. Формування відповідальності у професійному становленні майбутнього кваліфікованого робітника	167	Зубіашвілі І. К. Соціалізуюча функція грошей	246
Волянчук Н. Ю. Систематизація психологічних підходів щодо періодизації професійного становлення суб'єкта діяльності.....	174	Бахов І. С. Мнемічна діяльність студентів як об'єкт впливу на навчальний процес з іноземної мови	255
Калуцька О. В. Соціально-психологічний клімат у трудовому колективі вищого недержавного закладу освіти	184	Літвак К. А. Психологія організації раннього навчання іноземній мові	259
Зайчикова Т. В. Соціально-психологічні детермінанти синдрому “професійного вигорання” у вчителів	191	Чернявська В. В. Психологічні особливості кар'єрних орієнтацій студентів різних спеціальностей	266
		Хартман О. Ю. Роль особистісних рис практичного психолога у процесі формування батьківської відповідальності	270

ДІАГНОСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕЗАДАПТОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

Коломінські читання — II, 2008, 215–224

Ідентичність — це інтегральне переживання, яке забезпечує опанування суспільного (соціальна ідентичність) та індивідуального (особистісна ідентичність) простору життєдіяльності. В умовах сучасного трансформативного етапу розвитку України все актуальнішою стає проблема ідентичності, що й зумовлює постановку та розв'язання одного з важливих завдань нашого експериментального дослідження: вивчити та проаналізувати якісні зміни структурних компонентів ідентичності адаптованих і дезадаптованих підлітків з метою розроблення рекомендацій для шкільних психологів і вчителів, що мають сприяти оптимальному становленню ідентичності в підлітковому віці.

В оптимізації та гуманізації роботи з дезадаптованими підлітками психологу може допомогти постійне вивчення їхньої особистості, діагностування рівня та спрямованості їхньої ідентичності та її коригування, у разі необхідності, у бік нейтральної чи позитивної, складання програм психокорекційної роботи і психологічного консультування.

Тому одним з етапів нашої роботи було вивчення та добір діагностичного інструментарію для виявлення рівня сформованості ідентичності адаптованих і дезадаптованих неповнолітніх.

Наша мета — обґрунтувати можливість застосування методики вивчення соціальної ідентичності як критерію раннього розпізнавання шкільної дезадаптації.

Методологічною основою емпіричного дослідження стали концепції розвитку особистості в діяльності (Л. С. Виготський, В. О. Роменець, С. Л. Рубінштейн та ін.); результати досліджень особистості в онтогенезі (Г. О. Балл, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Д. І. Фельдштейн, В. О. Моляко, Н. В. Чепелева та ін.); дослідження з проблем особистісних відхилень та психокорекції підлітків (О. Ф. Бондаренко, Е. Г. Ейдемільер, А. Є. Личко, Н. Ю. Максимова, Т. С. Яценко та ін.); концепції інтеракціонізму про соціальну зумовленість психіки (Дж. Г. Мід, Ч. Кулі та ін.); принцип системного підходу, пояснення психіки і поведінки через систему суспільних відносин і певний тип культури (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон, В. Ціба та ін.).

Категоріальною основою дослідження обрані детермінізм, змінюваність, тимчасовість: їх особливості відображають характер актуалізації адаптації та психологічного здоров'я у бутті людини, що дає можливість досліджувати предмет в аспекті їх взаємодії.

Психодіагностична робота з виявлення станів соціально-психологічної

дезадаптації дітей має проводитись на рівні освітнього середовища загалом, а після визначення “груп ризику” — з окремими дітьми. За такого підходу в полі зору психолога-практика повинні перебувати не тільки діти, а й інші суб’єкти освітнього середовища (вчителі, батьки). Особлива увага при цьому приділяється характеристикам цього середовища внаслідок того, що вони взаємозалежні з предметом дослідження.

Оскільки основою нашого емпіричного дослідження є системний підхід, зауважимо, що за методологічним принципом системного підходу пізнання будь-якого явища йде від загального до часткового. У даному випадку теорія особистості й теорія малої групи є частковими загальної теорії суб’єкта.

В. С. Агеев також стверджує, що соціальна ідентичність поряд з особистісною є важливим регулятором самосвідомості й соціальної поведінки особистості.

Грунтуючись на найважливіших положеннях теорії соціальної ідентичності, автор доходить висновку, що соціальна ідентичність складається з тих аспектів образу “Я”, що впливають із сприйняття людиною себе як члена певних соціальних груп, і членства в них пов’язані із супутньою їм позитивною чи негативною оцінкою, що існує в суспільстві, отже, соціальна ідентичність може бути позитивною чи негативною.

Ідентичність розглядається багатьма авторами як умова цілісності й саморозвитку особистості. О. Л. Романова, Е. Г. Еткінд, А. Н. Сухов вважають, що ідентичність слугує для підтримання і підвищення самооцінки особистості, може змінювати свою спрямованість і зміст залежно від соціокультурної ситуації. Таким чином, ідентичність є насамперед ди-

намічною структурою, що змінюється відповідно до змін соціальної ситуації.

Ідентичність можна визначити як умову взаєморозуміння, здатність кожного члена групи приймати на себе роль іншого. Особистісна ідентичність, за Е. І. Мещеряковою, забезпечує самототожність людини, її кінцевим результатом є переживання свого “Я”.

І. С. Кон [18] розглядає особистісну ідентичність (его-ідентичність) як ключовий момент самості, єдність і наступність життєдіяльності, цілей, мотивів, смисложиттєвих настанов особистості. Однак це взаєморозуміння не повинно залишатися лише на рівні знання інших та їхніх потреб. Б. Д. Паригін справедливо вважає, що людина відчуває симпатію до іншої людини, співчуває і співпереживає їй, якщо вона здатна відчутти чи уявити себе на місці цієї іншої людини, якщо для неї є зрозумілою, близькою і прийнятною точка зору та позиція тієї людини, з якою вона спілкується.

Ідентичність нерозривно пов’язана з комунікацією, тому що тільки уявивши себе на місці іншого, людина може досягнути його внутрішній стан. Соціальна ідентичність передбачає процеси ототожнення індивіда з іншими соціальними суб’єктами чи соціальними групами.

Відомо, що процес розвитку ідентичності триває все життя і не є лінійним. Він проходить через кризи ідентичності — періоди життя, коли виникає конфлікт між сформованою на певний момент структурою ідентичності й вимогами особистісного розвитку. Для виходу з кризи людині необхідно докласти зусиль для реалізації нових цілей, засвоєння нових цінностей. За певних, несприятливих обставин процес формування ідентич-

ності може затримуватися. На думку Е. Еріксона [26], у процесі формування ідентичності однією із центральних функцій Его є інтеграція біологічного і соціального процесів. Результатом інтегративної роботи Его, чи Его-синтезу, на кожному етапі розвитку є конфігурація елементів ідентичності.

Автор описує процес розвитку ідентичності як процес розвитку і диференціації різних взаємозалежних елементів. Для кожної людини ці елементи утворюють унікальну форму. Інтегративна робота Его необхідна щоразу, коли виникають будь-які зміни — біологічні чи соціальні. Ідентичність зберігається за рахунок зміни її структури і цінності елементів для особистості. Але процес формування ідентичності не завершується в юнацькому віці. Формування ідентичності — процес усього життя людини, причому багато в чому неусвідомлюваний нею.

Г. П. Гілев стверджує, що у процесі розвитку ідентичності в людини відбувається становлення “якісного світу”, що охоплює найважливіші для її екзистенції елементи. До змісту “якісного світу” належать люди, до яких особистість найбільш прихильна і від яких найбільше залежна; найважливіші для неї предмети чи речі, присутні в її свідомості, уявлення і думки про ці предмети у зв’язку з їх символічним, емоційно забарвленим значенням; найвагоміші для людини ідеї, переконання, вірування. “Якісний світ”, таким чином, багато в чому визначає зміст ідентичності та її стабільність. Зміна “якісного світу” може призводити як до посилення, так і до послаблення ідентичності людини.

Для більшості праць, присвячених аналізу розглядуваної проблеми, характерні пошук головної функції

ідентичності, що визначається як забезпечення стабільності, безперервності існування особистості, продуктивне подолання криз вікового розвитку. Більшість дослідників трактують ідентичність як результат деякого процесу (самопізнання, саморозуміння, ототожнення, ідентифікації — відчуження) та підкреслюють її екзистенціальний характер поряд із функціональним. Самовизначення у різних ситуаціях, персоналізація через відносини з іншими, самоорганізація як набуття стійкої структури та форми інтегрує особистість. Ідентичність характеризує якісну визначеність “Я” у переживанні цілісності на зрізі життєвого шляху. Можна виокремити три рівні вживання терміна “ідентичність” у мові: рівень очевидності, або раціоналістичний (відображає цілісність, неподільність особистості як інтегративна властивість людини бути такою, якою вона здається); рівень поняття (відображає конкретно-науковий зміст, що визначений дослідниками та являє собою ступінь відповідності людини групі, статі, етносу, роду); глибокий, або ірраціональний, рівень (відображає самість і базується на визнанні ілюзорності людської самосвідомості, необхідності розототожнення свідомості з будь-яким існуючим змістом, критики будь-яких форм самоідентифікації людини).

Слід також відзначити, що ідентичність розглядають і як почуття, і як суму знань про себе, і як поведінкову єдність, тобто як складний інтегративний психологічний феномен. Виходячи із цього можна стверджувати, що ідентичність є синтезом усіх характеристик людини в унікальну структуру, яка визначається та змінюється в результаті суб’єктивної орієнтації в середовищі, що постійно змінюється.

Несформованість ідентичності чи її негативна спрямованість призводить до виникнення дисгармоній самосвідомості підлітка. Вона виявляється передусім у неприйнятті всіх властивостей і ролей, які в нормі сприяють формуванню ідентичності, у нездатності “Я” підлітка сформува-ти особистісну ідентичність. Для осіб із негативною ідентичністю характерним є уникання психологічної інтимності, тісних міжособистісних стосунків; розмивання почуття часу, нездатність будувати життєві плани, страх перед дорослішанням і боязнь змін у житті; розмивання продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси та зосередитися на будь-якій головній діяльності; відмова від самовизначення та вибір негативних взірців наслідування, що й призводить до відхилень у поведінці особистості. Невдоволення своїм образом “Я”, втрата ідентичності вибиває людину із соціального життя, призводить до втрати сенсу життя, тобто стає екзистенційною проблемою (почуття ідентичності та екзистенції позаємопов’язані).

Таким чином, становлення ідентичності як феномена самосвідомості пов’язане із задоволенням потреби особистості у самототожності. Реалізація цієї фундаментальної потреби є показником здорового існування особистості, оскільки забезпечує оволодіння індивідуальним і соціальним простором життєдіяльності, підтримує переживання безперервності особистості у процесі розвитку, є основою особистого і професійного самовизначення.

Ідентичність визначає манери поведінки людини, відмінності у способі життя, релігії, розподіл видів діяльності між статями. Найвищою точкою розвитку ідентичності є ре-

алізація емоційно-оцінних і когнітивних аспектів ідентичності через поведінкові патерни.

Сформована ідентичність передбачає наявність почуття визнання себе, адекватність і стабільність оволодіння власним “Я” незалежно від змін “Я” і ситуації; здатність особистості до повноцінного вирішення завдань, що виникають перед нею на кожному етапі розвитку.

Криза ідентичності, як відображення людської ситуації загалом, показує, що пошук сенсу життя став проблемою для більшості людей. Е. Фромм наголошує, що “рецепт” пошуку сенсу життя полягає у розкритті сил людини, у продуктивній, творчій життєдіяльності. Продуктивна орієнтація, згідно з Фроммом, — це спосіб ставлення до світу в усіх сферах діяльності, продуктивність — здатність людини застосовувати свої сили, реалізувати закладені в ній можливості.

Поняття “продуктивність” використовує у своїх працях і В. Франкл. Він стверджує, що близькість людини до досягнення сенсу життя, ступінь її духовності можна оцінити, використовуючи запропоновані ним три типи людських цінностей: творчі цінності, реалізовані у продуктивних творчих діях; цінності переживання, що виявляються в почуттях стосовно явищ навколишнього світу (наприклад, благоговіння перед красою природи, творами мистецтва та ін.); цінності усвідомлення і толерантного ставлення людини до страждань, які випали на її долю, і до всього, що обмежує її життя.

На трансформацію ідентичності впливають самооцінка, самоусвідомлення й настанови особистості. Самооцінка, будучи внутрішнім утворенням особистості, стає важливим регулятором поведінки, забезпечую-

чи рівновагу між зовнішніми впливами, внутрішнім станом особистості й формами його вираження. Неадекватна самооцінка створює своєрідні “захисні бар’єри”, що закривають доступ у свідомість усього того, що здатне похитнути чи зруйнувати створену структуру настанов особистості. Вивчаючи вплив самоусвідомлення на зниження агресивності як ознаки негативної трансформації ідентичності, А. С. Новосьолова наголошує на тому, що самоусвідомлення передбачає більш пильну увагу до особистих норм і стандартів. Ефект зниження агресивності залежатиме від конкретних цінностей і норм людини. Якщо агресія розглядається як щось негативне і вважається неприйнятним типом поведінки, загострення самоусвідомлення підсилить саме ці цінності.

Негативна трансформація ідентичності призводить до розвитку дезадаптивної поведінки, функціональних розладів, що за відсутності своєчасної корекції можуть перейти в глибші, пов’язані з дезінтеграцією Его, психічні зміни.

Безліч людей “мають” ідентичність, набуту переважно шляхом пасивного усвідомлення того, що їм дається ззовні, і лише деякі створюють свою ідентичність, накладаючи на отримане від середовища власні рішення. Усі люди мають різну здатність змінюватися. Людина, яка прагне до ризику (має невизначену, “розмиту” ідентичність, експериментує, помиляється), може змінюватися сильніше, а той, хто уникає ризику, виявляє відповідно меншу здатність до змін.

Цікавими є погляди Л. Х’єлла і Д. Зінглера, які, спираючись на уявлення Е. Еріксона про кризу ідентичності, описали механізм підліткової наркоманії. На їхню думку, молоді

люди, не пізнавши ще свого “Я”, можуть знайти досвід вживання алкоголю і наркотиків привабливим у “пошуку” зовнішніх меж свого “Я”. Вони вважають, що, змінивши свою свідомість, зможуть знайти такий вимір себе, який не вдається віднайти у тверезому стані [24].

Криза рольової ідентичності визначається мірою відповідності особистісних якостей, соціальних настанов тим вимогам, які оточення висуває до особистості. Особистісна криза характеризується зіткненням внутрішніх прагнень, бажань з неможливістю їх безпосереднього задоволення у зв’язку з тим, що це суперечить вимогам соціальної реальності й вступає в конфлікт із настановами, що вже сформувалися в “Я”. У разі вдалого подолання кризи людина виходить із неї, відкриваючи нові можливості особистісного розвитку. Особистісна криза призводить до руйнування уявлень про себе, що існували раніше, і позбавляє здатності діяти. За будь-якого перебігу особистісної кризи виникають і зростають емоційне напруження, відчуття загрози, паніка, страх та інші негативні вияви у зв’язку з дезорганізацією роботи самосвідомості. Можливість подолання особистісної кризи, як зазначає Н. З. Шрамко, залежить від соціальних обставин і саморегуляційних навичок особистості.

Під час кризи необхідно коригувати психічний стан неповнолітнього, тренувати навички саморегуляції стресостійкості і рольові вміння.

Важливо, щоб криза ідентичності не стала причиною формування негативної трансформації ідентичності, що створює передумови для розвитку дезадаптивних форм поведінки. В одних випадках кризи закінчуються спонтанно, в інших — для стабільної інтеграції особистості необхідна пси-

хологічна допомога, що давала б підліткам змогу справлятися з новими для них переживаннями. Глибокі психологічні проблеми, що виникають на тлі труднощів розвитку, нерідко переходять критичну межу, за якою криза дорослішання створює екстремальну ситуацію, що вимагає корекційного втручання.

Так, теорія соціальної ідентичності стверджує, що люди прагнуть до збереження чи навіть посилення не лише позитивної особистісної ідентичності, а й до позитивної соціальної ідентичності.

Інструментом, за допомогою якого намагаються в наш час вимірювати ступінь позитивності соціальної ідентичності, є шкала колективної самооцінки, розроблена R. Luhtanen і J. Crocker. Автори запитальника стверджують, що ті шкали самооцінки, якими користуються нині дослідники, відображають лише оцінку особистісної ідентичності, не зачіпаючи при цьому колективної ідентичності. Запропонована ними методика мала заповнити прогалину в арсеналі психологічних методів.

На думку авторів, колективна самооцінка складається з чотирьох різних аспектів:

- оцінка себе як члена групи, тобто наскільки я хороший чи поганий член групи, до якої належу;
- особиста оцінка груп, тобто наскільки, на мій погляд, хороші чи погані групи, членом яких я є;
- суспільна оцінка груп, тобто наскільки, з точки зору людей, які мене оточують, хороші чи погані групи, до яких я належу;
- значущість соціальної ідентичності, тобто наскільки важливою складовою власного образу "Я" є ідентифікація із соціальними групами.

Знайомство з методикою показує, що автори намагалися створити шкалу, яка інтегрує оцінку індивідом свого членства в основних визначених народженням чи вихованням спільнотах (за статтю, расою, соціально-економічним статусом та іншими ознаками). Така інтеграція має свої недоліки, оскільки людина може позитивно оцінювати своє членство в якихось одних спільнотах (раса) і водночас бути зовсім невдоволеною належністю до інших груп (за соціально-економічним статусом). У такому разі інтегрована оцінка буде проблематичною і завуалює комплекс існуючих суперечностей при оцінюванні себе.

Таким чином, враховуючи ці недоліки, а також особливості нашого контингенту досліджуваних (важковиховувані підлітки), пропонуємо більш чітко диференціювати групи, які пропонуються для оцінювання (сім'я, школа, друзі). Така диференціація дасть можливість визначити розбалансованість чи гармонійність у системі міжособистісних відносин конкретно у кожній групі, до якої належить окремий індивід.

Виходячи із цих міркувань більш логічним буде вивчати ступінь позитивності кожного виду соціальної ідентичності окремо, а потім аналізувати їх комплексно.

Ми пропонували учасникам дослідження розглянути своє членство у різних групах і на основі того, що вони відчують до них, висловити своє ставлення. Наведено результати емпіричного дослідження соціальної ідентичності адаптованих і дезадаптованих підлітків (табл. 1 і 2).

Результати проведеного дослідження показали, що в адаптованих підлітків переважає позитивна оцінка себе як члена групи (сім'я — 87 %, школа — 85 %, друзі — 65 %), тоді як

Таблиця 1

Колективна самооцінка адаптованих підлітків, %

Параметри соціальної ідентичності												
Варіант оцінки	Сім'я			Школа			Друзі			Загальна оцінка груп		
	п	н	нт	п	н	нт	п	н	нт	п	н	нт
Оцінка себе як члена групи	87	—	13	85	10	5	65	12	23	89	—	11
Особиста оцінка груп	79	—	21	80	15	5	54	—	46	92	—	8
Суспільна оцінка груп	87	5	8	75	—	25	57	9	34	76	—	24
Значущість соціальної ідентичності	70	10	20	55	12	33	67	13	20	84	5	11

Примітка: п — позитивна оцінка; н — негативна оцінка; нт — нейтральна оцінка.

Таблиця 2

Колективна самооцінка дезадаптованих підлітків, %

Параметри соціальної ідентичності												
Варіант оцінки	Сім'я			Школа			Друзі			Загальна оцінка груп		
	п	н	нт	п	н	нт	п	н	нт	п	н	нт
Оцінка себе як члена групи	31	69	—	42	58	—	75	—	63	—	45	—
Особиста оцінка груп	25	75	—	27	73	—	35	—	25	—	23	—
Суспільна оцінка груп	76	2	22	29	71	—	23	—	77	—	34	—
Значущість соціальної ідентичності	41	29	30	44	47	9	57	12	31	55	27	18

Примітка: п — позитивна оцінка; н — негативна оцінка; нт — нейтральна оцінка.

Таблиця 3

Зв'язок колективної самооцінки із соціометричним статусом адаптованих школярів, %

Соціометричний статус	Колективна самооцінка		
	позитивна	негативна	нейтральна
Високий	87	—	—
Середній	68	—	59
Низький	—	10	—

у контрольній групі спостерігається дещо інша тенденція за вказаним параметром (сім'я — 31 %, школа — 42 %, друзі 75 %). Особиста оцінка груп у адаптованих: сім'я — 79 %, школа — 80 %, друзі — 54 %, у дезадаптованих відповідних груп — 25, 27 і 35 %. Це показники, які стосуються позитивної оцінки вказаних груп належності. Негативні і нейтральні оцінки демонструють дані табл. 1 і 2.

Для перевірки однієї з гіпотез нашого дослідження про те, що характер оцінювання особистістю своєї належності до різних мікрогруп пов'язаний із соціометричним статусом особистості, ми застосували методику Морено. Соціометричний статус визначався у класі. Отримані результати порівнювались із результатами колективної самооцінки. Аналіз колективної самооцінки або соціаль-

Таблиця 4

Зв'язок соціометричного статусу із самооцінкою дезадаптованих школярів, %

Соціометричний статус	Колективна самооцінка		
	позитивна	негативна	нейтральна
Високий	—	—	—
Середній	12	58	—
Низький	42	—	22

ного “Я” особистості підлітків показав, що існують позитивні, негативні і нейтральні оцінки груп, визначені як самими учнями, так і їхні уявні оцінки цих груп іншими. Тому нам необхідно було з'ясувати, чи збігається колективна самооцінка окремого школяра з оцінками його членами групи (у даному випадку — учнями класу), тобто із соціометричним статусом у групі (табл. 3, 4).

Отже, порівняльний аналіз колективної самооцінки і соціометричного статусу особистості показав, що школярі, які позитивно оцінюють свою належність до групи “школа”, мають високий та середній соціометричний статус у класі. Збіг оцінок свідчить про адекватну колективну самооцінку, яка є одним із критеріїв соціальної адаптації особистості. Незначна частина з цієї вибірки має низький статус у класі, який збігається з негативною оцінкою учнем свого членства у цій групі.

Результати порівняльного аналізу колективної самооцінки адаптованих і дезадаптованих неповнолітніх з їхнім соціометричним статусом показали, що збіг у адаптованих школярів становить 72 %, а у дезадаптованих — 43 %. Не збігається за вказаними параметрами у адаптованих — 28 %, а у дезадаптованих — 57 % (табл. 5).

Отримані дані дають підстави дійти висновку, що запропонована нами методика вивчення соціальної ідентичності за допомогою колективної

Таблиця 5

Збіг колективної самооцінки із соціометричним статусом, %

Школярі	Не збігається	Збігається
Адаптовані	28	72
Дезадаптовані	67	33

самооцінки є базовим діагностичним інструментарієм, з використанням якого можна діагностувати ранні вирази шкільної дезадаптації.

Аналіз колективної самооцінки або соціального “Я” особистості підлітків показав, що існують позитивні, негативні і нейтральні оцінки груп як самими учнями, так і їхні уявні оцінки цих груп іншими. Результати проведеного дослідження свідчать, що у адаптованих підлітків переважає позитивна оцінка себе як члена групи (сім'я — 87 %, школа — 85 %, друзі — 65 %), вона збігається з високим і середнім соціометричним статусом у групі, що є свідченням адекватності самооцінки. Водночас у дезадаптованих підлітків спостерігається дещо інша тенденція за вказаним параметром (сім'я — 31 %, школа — 42 %, друзі — 75 %). Школярі з високою самооцінкою мають низький соціометричний статус у класі, а це свідчить про неадекватність їхньої соціальної ідентичності.

Результати проведеного дослідження підтвердили гіпотезу нашого дослідження, за якою характер оцінки особистістю своєї належності до різних мікрогруп у порівнянні із со-

ціометричним статусом особистості може слугувати психологічним критерієм соціальної дезадаптації особистості.

Вивчення цінностей у досліджуваного контингенту показало, що провідними цінностями дезадаптованих підлітків є відчуття задоволеності, автономності, безпеки і захищеності. В адаптованих школярів переважають наступні цінності: багатство духовної культури, близькість і любов, відчуття задоволеності, матеріальний успіх. Група провідних цінностей задає параметри порівняння цінностей власної групи з іншими, тому такий розподіл ціннісних самовизначень може бути свідченням того, що у дезадаптованих підлітків оцінка засвоєваних цінностей відбувається через когнітивно прості інтерпретаційні схеми. Це призводить до того, що вони виявляються просто нездатними до критичного ставлення до систем цінностей, які трансюються різними групами приналежності.

Отримані нами результати можна застосувати на практиці. Зокрема, вони можуть бути основою для розробки моніторингових і психопрофілактичних програм визначення станів соціально-психологічної дезадаптації.

Література

1. Абраменкова В. В. Психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире // *Вопр. психологии*. — 2002. — № 1. — С. 3–16.
2. Александровский Ю. А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация (Пограничные нервно-психические расстройства). — М.: Наука, 1976. — 272 с.
3. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности // *Вопр. психологии*. — 1989. — № 1. — С. 92–100.
4. Баширова Л. С. Социальная норма и девиация // *Психопедагогика в правоохранительных органах (Омск)*. — 2000. — № 2. — С. 97–100.
5. Березин С. В. Психологическая коррекция в условиях межличностного конфликта подростков. — Самара: СГУ, 1995. — 127 с.
6. Березин Ф. Б. Психологическая и психофизиологическая адаптация человека. — Л.: Наука, 1988. — 270 с.
7. Винокуров В. Н. Некоторые причины школьной дезадаптации и пути ее коррекции // *Психологические аспекты гуманизации педагогического процесса: Сб. науч. тр. / Под ред. С. Н. Батраковой*. — Ярославль: ЯрГУ, 2003. — С. 42–48.
8. Власова Н. В. Психологическая феноменология современных подростков: Учеб.-метод. пособие. — М.: РУДН, МОСУ, 2004. — 71 с.
9. Гидденс Е. Современность и самоидентичность // *Социология*. — 1994. — № 2. — С. 14–27.
10. Гинзбург М. Р. Сформированность личностной идентичности как показатель успешности социализации в старшем подростковом и юношеском возрастах // *Мир психологии*. — 1998. — № 1. — С. 21–26.
11. Гроф С. Путешествия в поисках себя. — М., 1994. — 342 с.
12. Гублер Е. В. Вычислительные методы анализа и распознавания патологических процессов. — Л.: Медицина, 1990. — 176 с.
13. Гульянова И. А. О связи самопринятия и осознания образа Я в ситуации неуспеха // *Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 14 “Психология”*. — 2001. — № 3. — С. 68–75.
14. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: Навч. посіб. — Тернопіль: Економічна думка, 2004. — 310 с.
15. Диагностика школьной дезадаптации / Под ред. С. А. Беличевой, И. А. Коробейниковой. — М., 1989. — 315 с.
16. Казначеев В. П. Современные аспекты адаптации. — Новосибирск: Наука, 1980. — 192 с.

17. Кацера А. О. Особливості образу Я у бездоглядних підлітків: Дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.01. — К., 2005. — 198 с.
18. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1984. — 255 с.
19. Коновалова Н. Л. Предупреждение нарушений в развитии личности при психологическом сопровождении школьников. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2000. — 231 с.
20. Кроник Е. В главных ролях: Вы, Мы, Он, Ты, Я. — М., 1989.
21. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: У 2 т. — К.: Форум, 2002.
22. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посіб. — К.: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2002. — 308 с.
23. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л., Піскун В. М. Основи дитячої патопсихології. — К.: Перун, 1996. — 461 с.
24. Хьелл Л. А., Зинглер Д. Теории личности. — СПб.: Питер, 1998. — 608 с.
25. Черныш А. С., Лунев Ю. А. Динамика социального “Я” подростков и юношей в различных средах (социальных оазисах) // Мир психологии. — 2002. — № 2. — 92 с.
26. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1996. — 344 с.